

SĘDZIOWSKIE KIEROWNICTWO POSTĘPOWANIEM DOWODOWYM W POLSKIM PROCESIE CYWILNYM

Małgorzata Manowska

Wolters Kluwer

SĘDZIOWSKIE KIEROWNICTWO POSTĘPOWANIEM DOWODOWYM W POLSKIM PROCESIE CYWILNYM

Małgorzata Manowska

Wolters Kluwer

WARSZAWA 2023

SERIA **MONOGRAFIE**

Stan prawny na 2 listopada 2023 r.

Recenzent

Dr hab. Monika Michalska-Marciniak, prof. nadzw. Uniwersytetu Łódzkiego

Wydawca

Klaudia Szawłowska

Redaktor prowadzący

Kinga Zajac

Opracowanie redakcyjne

Trzy kropki Joanna Maź

Projekt okładek serii

Wojtek Janikowski, Przemek Dębowski

prawolubni[♥]

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujemy prawo i własność

Więcej na www.legalnakultura.pl

Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2023

ISBN 978-83-8358-291-7

ISSN 1897-4392

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. +48 728 313 462

e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	9
Wstęp	11
Rozdział I	
Pojęcie i ewolucja sędziowskiego kierownictwa postępowaniem dowodowym	15
1. Definicja sędziowskiego kierownictwa i jego znaczenie dla ustalenia podstawy faktycznej rozstrzygnięcia	15
1.1. Uwagi wprowadzające	15
1.2. Kierowanie postępowaniem jako środek zapewniający ustalenie podstawy faktycznej rozstrzygnięcia	18
2. Sędziowskie kierownictwo postępowaniem dowodowym jako zasada procesu cywilnego	31
2.1. Uwagi wprowadzające	31
2.2. Naczelne zasady procesu cywilnego mające wpływ na ustalenie podstawy rozstrzygnięcia	33
3. Ewolucja sędziowskiego kierownictwa postępowaniem dowodowym w polskim procesie cywilnym	44
3.1. Uwagi wprowadzające	44
3.2. Modele polskiego procesu cywilnego	47
Rozdział II	
Sędziowskie kierownictwo postępowaniem dowodowym w postępowaniu przed sądem pierwszej instancji	65
1. Zarys procesu gromadzenia materiału dowodowego	65

1.1. Uwagi wprowadzające	65
1.2. Czynności sędziowskiego kierownictwa postępowaniem dowodowym.....	69
2. Działania instrukcyjne i organizacyjne sądu pierwszej instancji.....	74
2.1. Uwagi wprowadzające	74
2.2. Czynności instrukcyjne i organizacyjne.....	92
2.2.1. Pouczenia na podstawie art. 5 i 212 k.p.c.	93
2.2.2. Pouczenia dotyczące przedmiotu procesu	100
2.2.3. Zależność czynności instrukcyjnych od sposobu organizacji postępowania.....	109
3. Czynności selektywne sądu ukierunkowane na ocenę przydatności i dopuszczalności materiału procesowego	129
3.1. Uwagi wprowadzające	129
3.2. Merytoryczne przyczyny pominięcia dowodu.....	147
3.3. Pominięcie dowodu z przyczyn formalnych	155
3.3.1. Pominięcie dowodu, którego przeprowadzenie wyłącza przepis kodeksu.....	155
3.3.2. Dowód niemożliwy do przeprowadzenia.....	160
3.3.3. Dowody spóźnione i dowody zmierzające do przedłużenia postępowania.....	162
3.3.4. Przesłanki ekskulpacyjne uzasadniające dopuszczanie dalszych twierdzeń i dowodów	175

Rozdział III

Instytucja nadużycia prawa procesowego jako instrument

sędziowskiego kierownictwa postępowaniem dowodowym....	183
1. Uwagi wprowadzające	183
2. Instytucja nadużycia prawa procesowego w polskim procesie cywilnym.....	209
3. Nadużycie prawa procesowego w toku postępowania dowodowego.....	216

Rozdział IV

Dopuszczenie dowodów z urzędu	229
1. Uwagi wprowadzające	229
2. Przesłanki dopuszczenia przez sąd dowodów z urzędu	242

Rozdział V**Sędziowskie kierownictwo postępowaniem dowodowym**

w postępowaniu apelacyjnym.....	245
1. Uwagi wprowadzające	245
2. Struktura sędziowskiego kierownictwa postępowaniem dowodowym przez sąd drugiej instancji	246
3. Procesy decyzyjne w warstwie kontroli materiału procesowego zebranego przed sądem pierwszej instancji...	253
4. Procesy decyzyjne w warstwie oceny dopuszczalności nowych twierdzeń i dowodów prezentowanych przez strony	266
5. Możliwość dopuszczenia dowodów z urzędu przez sąd drugiej instancji	275

Zakończenie	279
--------------------------	------------

Bibliografia.....	289
--------------------------	------------

WYKAZ SKRÓTÓW

Akty prawne

BGB	– niemiecki kodeks cywilny (Bürgerliches Gesetzbuch)
c.j.	– belgijski kodeks sądowy (Code judiciaire)
d.k.p.c.	– obwieszczenie Ministra Sprawiedliwości z 1.12.1932 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu Kodeksu Postępowania Cywilnego (Dz.U. Nr 112, poz. 934)
f.c.p.c.	– francuski kodeks postępowania cywilnego (Code de procédure civile)
i.c.p.c.	– włoski kodeks postępowania cywilnego (Codice di procedura civile)
Konstytucja RP	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
k.p.c.	– ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2023 r. poz. 1550 ze zm.)
nowelizacja z 1950 r.	– ustawa z 20.07.1950 r. o zmianie przepisów postępowania w sprawach cywilnych (Dz.U. Nr 38, poz. 349 ze zm.)
nowelizacja z 1996 r.	– ustawa z 1.03.1996 r. o zmianie Kodeksu postępowania cywilnego, rozporządzeń Prezydenta Rzeczypospolitej – Prawo upadłościowe i Prawo o postępowaniu układowym, Kodeksu postępowania administracyjnego, ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 43, poz. 189 ze zm.)
ZPO	– niemiecki kodeks postępowania cywilnego (Zivilprozessordnung)
aZPO	– austriacki kodeks postępowania cywilnego (Zivilprozessordnung)

Czasopisma i publikatory

Annales UMCS	– Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska
GSP	– Gdańskie Studia Prawnicze
MoP	– Monitor Prawniczy
NP	– Nowe Prawo
OSNAPiUS	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych
OSNC	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna
OSNCP	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych
OSNP	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Pracy
OSP	– Orzecznictwo Sądów Polskich
OSPika	– Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
Pal.	– Palestra
PiP	– Państwo i Prawo
PPC	– Polski Proces Cywilny
PPH	– Przegląd Prawa Handlowego
Pr. Sp.	– Prawo Spółek
Prok. i Pr.	– Prokuratura i Prawo
PS	– Przegląd Sądowy
PUG	– Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego
PwD	– Prawo w Działaniu
Rej.	– Rejent
RPEiS	– Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
St. Cyw.	– Studia Cywilistyczne
St. Iur.	– Studia Iuridica
St. Praw.	– Studia Prawnicze
ZNUJ PP	– Prace Prawnicze
ZNUJ PWiOWI	– Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej

Inne

SA	– sąd apelacyjny
SN	– Sąd Najwyższy

WSTĘP

Monografia, którą oddaję w ręce czytelników, stanowi próbę kompleksowego przedstawienia istoty, charakterystyki, ewolucji i aktualnego funkcjonowania zasady sędziowskiego kierownictwa postępowaniem dowodowym w procesie cywilnym przed sądami pierwszej i drugiej instancji. Wybór tematu podyktowany jest tym, że sędziowskie kierownictwo postępowaniem jako zasada procesu cywilnego doznaje nieustannie reaktywacji w kolejnych nowelizacjach Kodeksu postępowania cywilnego, zapoczątkowanych w 1996 r.¹, po latach zapomnienia w okresie socjalizmu. Sprawne kierowanie postępowaniem cywilnym jest przy tym niezmiernie istotne, zważywszy na społeczne postulaty szybkiego rozpoznawania spraw i sprawiedliwego rozstrzygania sporów pomiędzy stronami. Realizacja tych postulatów przekłada się również, co oczywiste, na aspekty ekonomiczne, takie jak pewność obrotu gospodarczego, konieczność wypłaty przez Skarb Państwa sum pieniężnych obywatelom z tytułu przewlekłego prowadzenia postępowania sądowego. Ma także wpływ na funkcjonowanie całego społeczeństwa przez spadek albo wzrost zaufania do organów wymiaru sprawiedliwości. Jak pokazuje praktyka, do sprawnego funkcjonowania systemu wymiaru sprawiedliwości nie wystarczą nawet najlepiej skonstruowane normy prawa procesowego. Nie da się w nich przewidzieć i uregulować wszystkich sytuacji procesowych mogących wystąpić w toku postępowania sądowego. Dlatego w sprawnym przebiegu postępowania sądo-

¹ Ustawą z 1.03.1996 r. o zmianie Kodeksu postępowania cywilnego, rozporządzeń Prezydenta Rzeczypospolitej – Prawo upadłościowe i Prawo o postępowaniu układowym, Kodeksu postępowania administracyjnego, ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 43, poz. 189).

wego i właściwym dążeniu do ustalenia prawdy istotne znaczenie ma czynnik ludzki. Nie chodzi tu tylko o postawę stron, które często nie są zainteresowane pełnym wyjaśnieniem sprawy, ale również sędziego, który powinien zorganizować postępowanie w taki sposób, aby mogło ono się toczyć tak szybko, jak to jest możliwe, bez uszczerbku dla wyjaśnienia sprawy.

W monografii pominięto oczywiście aspekty psychologiczne dotyczące sędziego, chociaż cechy osobowościowe mają niebagatelne znaczenie dla realizacji zasady sędziowskiego kierownictwa postępowaniem. Temat został ograniczony do zagadnień związanych z kierowaniem przez sędziego (sąd) postępowaniem dowodowym, gdyż to ta płaszczyzna działalności sądu w ramach sprawowania wymiaru sprawiedliwości (określana również jako działalność jurysdykcyjna) jest najistotniejsza dla sprawiedliwego rozstrzygnięcia sporu, ale i najbardziej czasochłonna. Przedmiotem analizy jest postępowanie dowodowe w procesie cywilnym (z uwzględnieniem odrębności wynikających z postępowania w sprawach gospodarczych) jako wiodącego trybu rozpoznawczego w postępowaniu sądowym, w którym najszerzej występują elementy kontradyktoryjne. Pojęcia postępowania dowodowego nie ograniczono do ścisłego procesu przeprowadzenia dowodów. W książce ujęto cały zespół czynności, które zapewniają zebranie materiału procesowego niezbędnego do rozstrzygnięcia sprawy. Nie chodzi bowiem o szczegółowy opis tego, jak sąd przeprowadza postępowanie dowodowe, ale o zaprezentowanie, w jaki sposób zapewnia, aby z jednej strony utrzymać dyscyplinę i sprawny przebieg postępowania, a z drugiej aby zgromadzić materiał dowodowy pozwalający na sprawiedliwe rozstrzygnięcie sprawy. Pojęcie „materiał dowodowy” niekiedy zastępowane jest sformułowaniem „materiał procesowy”. Ten zabieg służy uniknięciu powtórzeń i uwzględnia fakt, że na podstawę rozstrzygnięcia sporu składają się nie tylko fakty ustalone za pomocą środków dowodowych, ale także bezdowodowo, np. w wyniku instytucji przyznania.

Monografia zawiera odniesienia zarówno do materialnego, jak i formalnego sędziowskiego kierownictwa, aczkolwiek przy omawianiu szczegółowych zagadnień nie dokonano podziału na te dwie formy zarządzania procesem. Wiele bowiem czynności sądu (sędziego) można zakwalifi-

kować zarówno do kierownictwa materialnego, jak i formalnego, a rozróżnienie tych dwóch pojęć nie jest istotne dla omawianych zagadnień. Założonymi celami monografii są: ustalenie, które czynności sędziego (sądu) zalicza się do sędziowskiego kierownictwa postępowaniem dowodowym, scharakteryzowanie tych czynności pod kątem gromadzenia materiału dowodowego oraz przedstawienie modelu sędziowskiego kierownictwa postępowaniem dowodowym w polskim procesie cywilnym jako wycinka ogólnie zarządzania postępowaniem cywilnym. Wymaga to najpierw rozstrzygnięcia, czy na gruncie procesu cywilnego można wyróżnić zasadę sędziowskiego kierownictwa postępowaniem, czy też kierownictwo to zawiera się w innych zasadach procesowych. Finalnie chodzi o odpowiedź na pytanie, jaki system zarządzania przez sędziego (sąd) postępowaniem dowodowym funkcjonuje w polskim procesie cywilnym, czy jest on oparty na dyskrejonalnej władzy sędziego, czy też na normach prawnych ograniczających sędziego co do podejmowanych czynności zarządczych. W tym względzie możliwe jest bowiem przyjęcie różnych rozwiązań prawnych, co zilustrowano przykładami zaczerpniętymi z systemów prawnych innych państw.

W monografii wykorzystano typowe dla nauk prawnych metody badawcze: dogmatyczno-prawną, historyczną i porównawczą. Przedstawienie ewolucji modelu sędziowskiego kierownictwa postępowaniem dowodowym zostało przy tym ograniczone do polskiego procesu cywilnego, za który uważam okres obowiązywania przepisów postępowania od wprowadzenia Kodeksu postępowania cywilnego powstałego z połączenia rozporządzeń Prezydenta Rzeczypospolitej z 29.11.1930 r.² i z 27.10.1932 r.³, ogłoszonych jako tekst jednolity w obwieszczeniu Ministra Sprawiedliwości z 1.12.1932 r.⁴

Opracowanie nie zawiera typowego rozdziału komparatystycznego z uwagi na to, że sędziowskie kierownictwo postępowaniem dowodowym ma skomplikowany i wielowątkowy charakter, co nie pozwala na szczegółowe opisanie systemów obowiązujących w innych państwach.

² Dz.U. Nr 83, poz. 651.

³ Dz.U. Nr 93, poz. 803.

⁴ Dz.U. Nr 112, poz. 934.

Przy przedstawianiu natomiast poszczególnych instytucji obowiązujących na gruncie polskiego procesu cywilnego odwołano się (tytułem przykładu) do podobnych bądź odmiennych rozwiązań przyjętych w prawie francuskim, belgijskim, włoskim, austriackim i niemieckim, a więc wiodących systemach postępowania cywilnego w ramach *civil law* (poza zakresem rozważań pozostawiono natomiast obce prawu kontynentalnemu rozwiązania przyjęte w systemie *common law*).

Rozdział I

POJĘCIE I EWOLUCJA SĘDZIOWSKIEGO KIEROWNICTWA POSTĘPOWANIEM DOWODOWYM

1. Definicja sędziowskiego kierownictwa i jego znaczenie dla ustalenia podstawy faktycznej rozstrzygnięcia

1.1. Uwagi wprowadzające

Biorąc pod uwagę szeroko opisane w doktrynie najważniejsze definicje postępowania i procesu cywilnego, uwzględniające jego istotę i cel¹, jak również wspólnie w nich występujące elementy, można stwierdzić, że postępowanie cywilne to zinstytucjonalizowana i prowadzona w określonych prawem formach działalność sądów i innych właściwych organów pomocniczych zmierzająca do udzielenia ochrony praw podmiotowych stronom i innym uczestnikom tego postępowania. Proces cywilny natomiast to zinstytucjonalizowana forma rozpoznawania i rozstrzygania

¹ Por. np. J. Jodłowski, Z. Resich, *Postępowanie cywilne*, Warszawa 1987, s. 7–9; Z. Resich, *Istota procesu cywilnego*, Warszawa 1985, s. 8 i n.; K. Piasecki, *Postępowanie sporne rozpoznawcze w sprawach cywilnych*, Warszawa 2011, s. 7 i n.; W. Broniewicz, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 2008, s. 113–115, 177 i n.

spraw wynikających ze stosunków cywilnych przez państwo i przymusowa realizacja².

Funkcja i cel postępowania cywilnego były różnie ujmowane na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat, głównie w zależności od ustroju państwa. Postępowanie cywilne postrzegane było zatem jako narzędzie państwa do ochrony porządku prawnego, ale również jako narzędzie jednostki do ochrony jej praw podmiotowych³. Jako jego cel wskazywane było także zapewnienie poszanowanie prawa w społeczeństwie oraz stworzenie podstaw do uporządkowania życia gospodarczego i społecznego⁴. Funkcja postępowania cywilnego ujmowana też była jako zabezpieczenie w równym stopniu interesu społecznego i interesu indywidualnego w ramach prawidłowego wymiaru sprawiedliwości⁵.

Wskazywano ponadto na naczelną funkcję prawa procesowego w ochronie interesu państwa ludowego, stworzenie procesowych gwarancji ochrony mienia społecznego oraz ochrony praw osobistych i majątkowych praw i interesów obywateli, jeśli prawa te realizowane są zgodnie z zasadami współżycia społecznego⁶. Podkreślano również ogólną funkcję postępowania cywilnego jako usługową w stosunku do porządku prawnego wynikającego z obowiązującego w danym ustroju prawa materialnego i organicznie związaną z tymi dziedzinami prawa, którym służy. Konkretniej wyróżniano funkcje: ochronną, wychowawczo-ideologiczną, techniczno-prawną. Funkcje te realizują się przez rozstrzygnięcie konkretnego sporu (sprawy) cywilnego i przez udzielenie ochrony konkretnie określönemu prawu podmiotowemu lub stosunkowi

² Zob. B. Karolczyk, *Koncentracja materiału procesowego w postępowaniu cywilnym przed sądem pierwszej instancji*, LEX 2013, s. 23–24.

³ M. Waligórski, *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja i struktura procesu*, Warszawa 1947 s. 29; W. Berutowicz, *Funkcja procesu cywilnego w oświeceniu nauki o tzw. prawie skargi* [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Kamila Stefki*, Warszawa–Wrocław 1967, s. 87 i n.; W. Berutowicz, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 1974, s. 67 oraz 79–80; J. Klich-Rump, *Podstawa faktyczna rozstrzygnięcia sądowego w procesie cywilnym*, Warszawa 1977, s. 152.

⁴ W. Siedlecki, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 1972, s. 12; zob. także Z. Resich, *Istota procesu cywilnego*, 1975, s. 132–133.

⁵ S. Włodyka, *Ustrój organów ochrony prawnej*, Warszawa 1968, s. 24.

⁶ J. Jodłowski, *Z zagadnień polskiego procesu cywilnego*, Warszawa 1961, s. 31 i n.

prawnemu. Sfera prawna podmiotu uprawnionego jest tym konkretnym wycinkiem życia społecznego, w którym poprzez daną sprawę cywilną jest urzeczywistniany konkretny przejaw porządku prawnego. Przy tym realizacja normy prawnej, która umożliwia zaspokojenie interesu indywidualnego, musi być zgodna z interesem społecznym. (Funkcję postępowania cywilnego stanowi ta część wymiaru sprawiedliwości jako przejawu funkcji wewnętrznej państwa, która obejmuje ochronę socjalistycznego porządku prawnego i sfery prawnej jednostek w zakresie stosunków cywilnych, rodzinnych i pracy, przez konkretyzowanie i przymusowe urzeczywistnianie w tym zakresie norm prawnych, a także wychowawcze oddziaływanie na obywateli, aby swoje stosunki i interesy prawne kształtowali, dobrowolnie i świadomie, zgodnie z przepisami prawnymi obowiązującymi w poszczególnych dziedzinach)⁷. Jako cel procesu cywilnego wskazywano też w doktrynie realizowanie i konkretyzację norm prawa cywilnego materialnego przez przymusowe urzeczywistnienie oraz rzetelne rozstrzygnięcie sporu⁸.

Pomijając ideologiczne elementy w definiowaniu celu postępowania cywilnego, można uznać, że zasadniczym jego celem jest udzielenie oby-

⁷ W. Berutowicz, *Postępowanie cywilne w zarysie*, 1984, s. 85–86 i 93–95.

⁸ Zob. zamiast wielu B. Karolczyk, *Koncentracja...*, Warszawa 2013, s. 7 i n.; por. także na temat różnego ujęcia celu procesu cywilnego K. Piasecki, *Postępowanie sporne...*, Warszawa 2011, s. 21–52; E. Wengerek, *Koncentracja materiału procesowego w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1958, s. 3, 31 i n.; Z. Resich, *Istota procesu cywilnego*, 1985, s. 120 i n.; A. Zieliński [w:] A. Zieliński, K. Flaga-Gieruszyńska, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2008, s. 5; E. Waśkowski, *System procesu cywilnego. 1. Wstęp teoretyczny: zasady racjonalnego ustroju sądów i procesu cywilnego*, Wilno 1932, s. 98; J. Jodłowski [w:] J. Jodłowski, Z. Resich, J. Lapiere, T. Misiuk-Jodłowska, K. Weitz, *Postępowanie cywilne*, Warszawa 2005, s. 30; P. Ryłski, *Działanie sądu z urzędu w zakresie ustalenia podstawy faktycznej rozstrzygnięcia w procesie cywilnym*, Warszawa 2009, s. 384; S. Cieślak, *Formalizm postępowania cywilnego*, Warszawa 2008, s. 56–57, 111 oraz 359; W. Broniewicz, *Postępowanie cywilne w zarysie*, 2008, s. 25, 30; K. Weitz, *Między systemem dyskrecjonalnej władzy sędziego a systemem prekluzji – ewolucja regulacji prawa polskiego* [w:] *Ewolucja polskiego postępowania cywilnego wobec przemian politycznych, społecznych i gospodarczych. Materiały konferencyjne Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr Postępowania Cywilnego, Szczecin–Niechorze, 28–30 września 2007 r.*, red. H. Dolecki, K. Flaga-Gieruszyńska, Warszawa 2009, s. 74; J. Jodłowski, W. Siedlecki, *Postępowanie cywilne. Część ogólna*, Warszawa 1958, s. 9; T. Wiśniewski, *Przebieg procesu cywilnego*, Warszawa 2013, s. 20; P. Pogonowski, *Realizacja prawa do sądu w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2005, s. 11.

watelowi i innym podmiotom ochrony sądowej ich praw podmiotowych bądź stosunku prawnego. Ten cel konkretyzuje się w przeprowadzeniu postępowania rozpoznawczego, a następnie rozstrzygnięcia sporu. Funkcją uboczną postępowania cywilnego jest szeroko rozumiana ochrona porządku prawnego, jak również funkcja edukacyjno-prewencyjna. Udzielając bowiem ochrony sądowej prawom podmiotowym strony (uczestnika postępowania), ochrony doznają ogólne reguły prawne ustanowione w danym państwie. Wymiar sprawiedliwości z kolei nie funkcjonuje w próżni, ale w mniejszym bądź większym stopniu oddziałuje na stosunki społeczne. Wiedza o sposobie rozstrzygnięć przez sąd konkretnych spraw skłania obywateli do regulowania swoich stosunków prawnych zgodnie z obowiązującym porządkiem prawnym. Prawidłowa realizacja powyższych celów wymaga przede wszystkim podjęcia szeregu (często skomplikowanych i rozbudowanych) czynności procesowych i innych działań przez sąd i strony, które zapewnią zakreślenie podstawy faktycznej rozstrzygnięcia sprawy.

1.2. Kierowanie postępowaniem jako środek zapewniający ustalenie podstawy faktycznej rozstrzygnięcia

W nauce procesu cywilnego formułowane były różne teorie dotyczące prawa do powództwa (prawa do skargi), w tym materialne prawo do skargi, publiczne prawo do skargi oraz teorie mieszane⁹. Różnie też rozu-

⁹ Zob. przegląd teorii (w tym Savigny, Windscheid, Bülow, Degenkolb, Resich) dokonany przez J. Jodłowskiego [w:] J. Jodłowski, Z. Resich, J. Lapiere, T. Misiuk-Jodłowska, *Postępowanie cywilne*, Warszawa 2000, s. 245–251; Z. Resich, *Przesłanki procesowe*, Warszawa 1966, s. 22 i n.; W. Siedlecki, *Prawo procesowe a prawo cywilne materialne*, „Krakowskie Studia Prawnicze” 1969/3–4, s. 84 i n.; W. Siedlecki, *Przedmiot postępowania cywilnego* [w:] *Wstęp do systemu prawa procesowego cywilnego. Zbiór studiów*, red. J. Jodłowski, Ossolineum 1974, s. 160–161; P. Calamandrei, *Względny charakter pojęcia skargi*, PPC 1939/1–2, s. 8 i n.; H. Trammer, *Następcza bezprzedmiotowość procesu cywilnego*, Kraków 1950, s. 11; H. Mądrzak, *Prawo do sądu jako gwarancja ochrony praw człowieka* [w:] *Podstawowe prawa jednostki i ich ochrona sądowa*, red. L. Wiśniewski, Warszawa 1997, s. 197; Z. Czeszejko-Sochacki, *Prawo do sądu w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (ogólna charakterystyka)*, PiP 1997/11–12, s. 88–89.

miane było roszczenie jako przedmiot procesu cywilnego¹⁰. Niezależnie od sposobu rozumienia pojęcia powództwa (roszczenia) u podstaw wystąpienia do sądu o udzielenie ochrony prawnej leży żądanie i jego uzasadnienie, służące jednocześnie konkretyzacji tego żądania (wskazaniu tego wycinka stosunków społecznych, handlowych czy relacji międzyludzkich, na kanwie którego powstał spór). Rozstrzygnięcie sporu cywilnego wymaga zatem przede wszystkim ustalenia przebiegu zdarzeń leżących u jego podłoża, ustalenia faktów. Przez fakt przy tym należy rozumieć fragmenty obiektywnej rzeczywistości, które mogą być stanami świata zewnętrznego lub świadomości ludzkiej (element statyczny) oraz zmianami tych stanów (element dynamiczny)¹¹. Bez potwierdzenia bądź zaprzeczenia zdarzeń i stanów składających się na podstawę żądania za pomocą środków dowodowych bądź innych podobnych środków procesowych (przyznanie faktów, domniemanie faktyczne i prawne, fakty powszechnie znane, notoria sądowe) nie byłoby możliwe skonstruowanie podstawy faktycznej rozstrzygnięcia, a następnie rozstrzygnięcie sporu. Podstawę faktyczną rozstrzygnięcia stanowi natomiast nie tylko ustalenie faktów prawnych (zarówno udowodnionych, jak i ustalonych bezdowodowo), ale także dowody, na których sąd się oparł, oraz przy-

¹⁰ Na temat rozróżnienia roszczenia w pojęciu prawa materialnego i roszczenia procesowego (formalnego) por. Z. Resich [w:] J. Jodłowski, Z. Resich, J. Lapiere, T. Misiuk-Jodłowska, *Postępowanie cywilne*, s. 256–257, który omawia poglądy M. Waligórskiego, K. Korzana, W. Siedleckiego, W. Broniewicza, H. Trammera, E. Węgierka, S. Włodyki, T. Rowińskiego, M. Sawczuka; H. Trammer, *Następca bezprzedmiotowość...*, s. 1–18; W. Siedlecki, *Przedmiot postępowania cywilnego...*, red. J. Jodłowski, s. 155–156; K. Korzan, *Roszczenie procesowe jako przedmiot postępowania cywilnego w kontekście prawa dostępu do sądu i prawa do powództwa* [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Witolda Broniewicza*, red. A. Marciniak, Łódź 1998, s. 175 i n.; H. Dolecki, *Postępowanie cywilne. Zarys wykładu*, Warszawa 2007, s. 110.

¹¹ J. Klich-Rump, *Podstawa faktyczna...*, s. 12; na temat pojęcia faktów w kontekście prawa procesowego cywilnego oraz podstawy faktycznej zob. także L. Peiper, *Komentarz do Kodeksu postępowania cywilnego*, cz. I, Kraków 1934, s. 142; K. Stefko, *Faktyczne przytoczenia stron w procesie cywilnym*, Lwów 1909, s. 124; A. Stefaniak, *Dowód prima facie w procesie cywilnym*, NP 1970/11, s. 1592 i n.; W. Miszewski, *Proces cywilny w zarysie*, cz. I, Warszawa 1948, s. 202; M. Waligórski, *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja...*, 1947, s. 340–341; W. Siedlecki, *Zarys postępowania cywilnego*, Warszawa 1966, s. 318–319; W. Siedlecki, *Zasady wyrokowania w procesie cywilnym*, Warszawa 1957, s. 230 i n.; W. Berutowicz, *Postępowanie cywilne*, Warszawa 1974, s. 131; J. Turek, *Czynności dowodowe sądu w procesie cywilnym*, Kraków 2003, s. 14–16.

czynny, dla których innym dowodom odmówił wiarygodności i mocy dowodowej, co pozwala na określenie zachodzących pomiędzy faktami stosunków. Są to fakty istotne ze względu na rzeczywisty stosunek społeczny, którego spór dotyczy, a wyróżnione przez prawo spośród innych tym, że rodzą określony skutek prawny¹². Dopiero ustalona podstawa faktyczna sporu pozwala na dokonanie przez sąd procesu subsumcji do określonej normy prawnej, w tym określenie legitymacji materialnej czynnej i biernej, związku przyczynowo-skutkowego, wysokości należnych ewentualnie powodowi roszczeń¹³.

W związku z tym należy uznać, że istotą działalności jurysdykcyjnej sądu w postępowaniu cywilnym jest ustalenie podstawy faktycznej sporu, a dopiero następnie dokonanie analizy prawnej pozwalającej na prawidłową subsumcję ustalonego stanu faktycznego do zakresu zastosowania określonej normy prawnej i wreszcie wyciągnięcie skutków prawnych stanowiących rozstrzygnięcie sporu stron¹⁴.

Jeśli chodzi o zastosowanie przez sąd norm prawa materialnego, to działalność jurysdykcyjna sądu, poza wyjaśnieniem treści norm prawnych, polega na przyporządkowaniu danego stanu faktycznego do określonej normy prawnej. Proces ten z kolei polega na określeniu, czy norma prawna o charakterze generalnym, abstrakcyjnym znajduje zastosowanie w stanie faktycznym sprawy. Chodzi więc o uszczegółowienie, indywidualizację normy prawnej obejmującej konkretną sytuację¹⁵. Niezależnie

¹² Zob. na ten temat, w tym rozważania na temat różnic między faktem prawnym a faktem dowodowym, J. Klich-Rump, *Podstawa faktyczna...*, s. 12–13 i 43–46.

¹³ J. Klich-Rump, *Podstawa faktyczna...*, s. 13.

¹⁴ W. Berutowicz, *Postępowanie cywilne w zarysie*, 1974, s. 78.

¹⁵ M. Waligórski, *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja...*, 1947, s. 5–6 i 36–39 – autor zajmuje stanowisko, że orzeczenie sądu nie tworzy normy prawnej; A. Jakubecki, *Kilka refleksji na temat modelu stosowania prawa w procesie cywilnym* [w:] *Zagadnienia stosowania prawa. Perspektywa teoretyczna i dogmatyczna*, red. W. Dziedziak, B. Liżewski, Lublin 2015, s. 56; z kolei zdaniem M. Sawczuka prawomocne orzeczenie merytoryczne tworzy konkretną normę między zainteresowanymi podmiotami o charakterze trwałym, wprowadza pewność prawną pomiędzy tymi podmiotami – M. Sawczuk, *Ponowne orzekanie w sprawie cywilnej prawomocnie osądzonej*, Warszawa 1975, s. 18; natomiast według W. Broniewiczza orzeczenie merytoryczne ustala istnienie albo niestnienie wszelkich norm prawnych indywidualno-konkretnych, przy czym ustalenie to może

jednak od przyjęcia, czy orzeczenie sądu konkretyzuje generalną normę prawną, czy też kształtuje indywidualną normę prawną, punktem wyjścia dla rozważań prawnych sądu jest zawsze podstawa faktyczna sporu.

Należy dlatego uznać, że ustalenie podstawy faktycznej jest osią postępowania rozpoznawczego, wokół której koncentrują się najistotniejsze czynności sądu i stron. O ile wykładnia i zastosowanie prawa materialnego wymagają wykonania pewnych procesów myślowych przez sędziego, o tyle uzyskanie od stron informacji o faktach istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy, wzbudzenie ich inicjatywy dowodowej i przeprowadzenie postępowania dowodowego wymagają odpowiedniego pokierowania czynnościami stron.

Jak już wskazano, ustalenie podstawy faktycznej obejmuje nie tylko potwierdzenie faktów prawnych (zarówno udowodnionych, jak i ustalonych bezdowodowo), ale także wskazanie dowodów, na których sąd się oparł, oraz przyczyny, dla których innym dowodom odmówił wiarygodności i mocy dowodowej. Konstrukcja podstawy faktycznej rozstrzygnięcia wymaga zatem przeprowadzenia kilku procesów.

Po pierwsze, strony powinny zgłosić fakty (twierdzenia o okolicznościach faktycznych) i wskazać dowody na poparcie swoich twierdzeń i dla odparcia twierdzeń strony przeciwnej.

Po drugie, należy dokonać selekcji faktów i dowodów pod względem ich istotności dla rozstrzygnięcia sprawy, dopuszczalności i celowości, a następnie przeprowadzić wybrane dowody.

Po trzecie, należy dokonać oceny przeprowadzonych dowodów i podać wynikające z nich fakty analizie logicznej (przy uwzględnieniu doświadczenia życiowego) mającej na celu potwierdzenie prawdziwości twierdzeń stron.

Kierowanie przez sędziego (sąd) postępowaniem dowodowym ma istotne znaczenie dla ustalenia stanu faktycznego sprawy, który następnie zostaje poddany ocenie prawnej. Stan faktyczny sprawy, na który składają się twierdzenia stron o przebiegu zdarzeń, przez selekcję faktów istotnych dla rozstrzygnięcia (dla dokonania oceny prawnej) staje się podstawą faktyczną rozstrzygnięcia sądu. Nie oznacza to jednak, że sędziowskie kierownictwo postępowaniem dowodowym obejmuje wszystkie trzy wymienione wyżej procesy.

W doktrynie prezentowane są dwa poglądy odnośnie do rozumienia podstawy faktycznej rozstrzygnięcia. Według pierwszego z nich podstawę faktyczną rozstrzygnięcia definiuje art. 327¹ § 1 pkt 1 k.p.c. (poprzednio art. 328 § 2; wcześniej z kolei art. 351 d.k.p.c.), co oznacza, że w jej skład wchodzi nie tylko fakty ustalone przez sąd w postępowaniu, ale także przeprowadzone dowody i ich ocena¹⁶. Według drugiego poglądu podstawa faktyczna rozstrzygnięcia to ustalenia faktyczne dokonane przez sąd, a więc określony zespół faktów powiązanych w pewną całość, zdatną do poddania dalszym procesom decyzyjotwórczym¹⁷. W ślad za tymi poglądami można sformułować również dwa stanowiska odnoszące się do definicji sędziowskiego kierownictwa postępowaniem dowodowym. Można przyjąć, że sędziowskie kierownictwo postępowaniem dowodowym obejmuje selekcję faktów i środków dowodowych wskazywanych przez strony (z ewentualnym uzupełnieniem materiału procesowego przez czynności sądu podejmowane z urzędu), kierowanie postępowaniem dowodowym, ocenę dowodów i wyciągnięcie wniosków z materiału procesowego skutkujące ustaleniem podstawy faktycznej rozstrzygnięcia. Można też przyjąć, że sędziowskie kierownictwo postępowaniem dowodowym obejmuje jedynie czynności związane z selekcją faktów i środków dowodowych oraz kierowanie postępowaniem

¹⁶ Tak np. J. Klich-Rump, *Podstawa faktyczna...*, s. 55; por. także P. Rylski, *Działanie sądu...*, s. 155–156; J. Wróblewski, *Sądowe stosowanie prawa*, Warszawa 1988, s. 46; M. Waligórski, *Gwarancje wykrycia prawdy w procesie cywilnym*, PiP 1953/8–9, s. 263.

¹⁷ Por. poglądy wyrażone np. przez K. Piaseckiego, *Wyrok pierwszej instancji w procesie cywilnym*, Warszawa 1981, s. 86; K. Piasecki, W. Korzonek, *Kodeks postępowania cywilnego i przepisy wprowadzające kodeks postępowania cywilnego z komentarzem*, Miejsce Piastowe 1931, s. 791; W. Korczemny, *Niewyswietlenie okoliczności sprawy*, PPC 1937/13–14.

dowodowym. Na potrzeby niniejszego opracowania, to jest w kontekście sędziowskiego kierownictwa postępowaniem dowodowym, należy przyjąć wąską definicję podstawy faktycznej rozstrzygnięcia. Trzeba się zgodzić z M. Waligórskim, że ustalenie podstawy faktycznej rozstrzygnięcia składa się z kilku stadiów. Stadium pierwsze obejmuje przytoczenia faktyczne stron i wskazanie odpowiednich środków dowodowych. Stadium drugie to ustalenie zasięgu tematu dowodowego i środków dowodowych. Stadium trzecie obejmuje przeprowadzenie dowodów, z kolei stadium czwarte poczynienie ustaleń faktycznych na podstawie wyników dowodów i innych wyników postępowania¹⁸.

Podstawa faktyczna rozstrzygnięcia to tylko te fakty istotne dla rozstrzygnięcia sprawy, które zostały ustalone, to jest uznane za prawdziwe (za pomocą środków dowodowych bądź w sposób bezdowodowy). To zespół powiązanych ze sobą faktów, które zostają następnie poddane procesowi subsumcji do określonej normy prawa materialnego. Czynności sądu (przewodniczącego) polegające na selekcji faktów wskazywanych przez strony, pod kątem ich sporności i istotności dla rozstrzygnięcia sprawy, oraz czynności zmierzające do określenia zakresu postępowania dowodowego i przeprowadzenia dowodów należą do sędziowskiego kierownictwa postępowaniem dowodowym, ale nie składają się na podstawę faktyczną rozstrzygnięcia. Procesy myślowe i decyzyjne związane z oceną dowodów i innego materiału dowodowego, wykładnią i stosowaniem prawa materialnego nie należą natomiast ani do podstawy faktycznej rozstrzygnięcia, ani do czynności wchodzących w skład sędziowskiego kierownictwa postępowaniem dowodowym. Podstawa faktyczna rozstrzygnięcia jest efektem procesu myślowego i decyzyjnego związanego z gromadzeniem i oceną materiału procesowego. Natomiast sędziowskie kierownictwo postępowaniem dowodowym odnosi się do czynności podejmowanych w toku postępowania sądowego przez strony bądź w związku z czynnościami stron. Chodzi tu o kierowanie kolejnymi etapami postępowania zmierzające do rozstrzygnięcia sprawy, a nie o wewnętrzne procesy myślowe sędziego.

¹⁸ M. Waligórski, *Podstawy kasacyjne procesu cywilnego w świetle różnicy pomiędzy faktem i prawem*, Lwów 1936, s. 14.

Stan faktyczny sprawy ustalony przez sąd (czyli podstawa faktyczna rozstrzygnięcia) to niejako produkt, wynik postępowania sądowego obejmującego gromadzenie materiału procesowego i jego rozważanie. Sąd jednak musi dysponować twierdzeniami stron o faktach, najczęściej pozostającymi ze sobą w sprzeczności. Ten wyjściowy stan faktyczny podlega weryfikacji i potwierdzeniu bądź zaprzeczeniu w toku postępowania. Wstępne określenie podstawy faktycznej sprawy, która będzie podlegała weryfikacji w toku postępowania dowodowego, należy do stron. Sąd jest odbiorcą twierdzeń stron o faktach, ale w toku postępowania może dokonywać ich selekcji pod względem przydatności do rozstrzygnięcia sprawy (włączenia do podstawy faktycznej rozstrzygnięcia). Może również z urzędu uzupełnić tę podstawę o fakty powszechnie znane, fakty znane sądowi z urzędu, fakty, o których informacja jest powszechnie dostępna (art. 228 k.p.c.) oraz fakty znane sądowi na podstawie akt sprawy. Musi to jednak nastąpić na warunkach zapewniających realizację prawa do sądu i z poszanowaniem zasady lojalności procesowej¹⁹.

Podkreślenia jednak wymaga, że rolą sądu jest wzbudzanie inicjatywy stron w podawaniu okoliczności faktycznych, a także ewentualnie uzupełnienie tej podstawy o fakty na podstawie art. 228 k.p.c., jak również fakty znane sądowi z akt sprawy (np. z zeznań świadka, z dokumentów złożonych przez strony). Uzupełnienie to nie może jednak iść tak daleko, żeby zmienić zakres podstawy faktycznej powództwa w sposób tak istotny, że wypełniający znamiona innej normy prawnej niż ta, która wchodziła w grę przed zmianą²⁰.

¹⁹ Por. na ten temat P. Ryłski, *Działanie sądu...*, s. 152 i n.; E. Wengerek, *Przyczyny i zakres aktywności sędziego w polskim procesie cywilnym*, St. Iur. 1976/5, s. 33 i n.; A. Góra-Błaszczkowska, *Zasada równości stron w procesie cywilnym*, Warszawa 2008, s. 258 i n.

²⁰ Na temat różnic między zmianą a uzupełnieniem podstawy faktycznej powództwa zob. P. Ryłski, *Działanie sądu...*, s. 198 i n. oraz przytoczona tam literatura i orzecznictwo; Z. Hahn, *Podstawa i zmiana powództwa ze stanowiska teorii indywidualizacji i substancjonowania*, Pał. 1935/3, s. 209; W. Siedlecki, *Zasady wyrokowania...*, s. 75; W. Berutowicz, *Znaczenie prawne sądowego dochodzenia roszczeń*, Warszawa 1966, s. 108; K. Piasecki, *Orzekanie ponad żądanie w procesie cywilnym*, Warszawa 1975, s. 146; J. Skąpski, *Przedmiot ustaleń sądu w sprawie cywilnej*, St. Cyw. 1979/30, s. 174.

Wskazanie okoliczności faktycznych istotnych (w przekonaniu stron) dla rozstrzygnięcia sprawy oraz dostarczenie sądowi dowodów pozwalających na ich weryfikację, selekcja faktów i dowodów, wreszcie przeprowadzenie postępowania dowodowego wymagają podjęcia szeregu czynności przy współpracy stron i sądu. Współpraca ta (często wymuszona przepisami prawa) może przebiegać według różnych schematów, w zależności od modelu przyjętego w danym systemie prawa procesowego.

Podmiotem wiodącym w tej współpracy jest sędzia (sąd), który czuwa nad przebiegiem postępowania i nim kieruje.

Pojęcie sędziowskiego kierownictwa postępowaniem dowodowym nie jest nowe. Przytaczając za B. Karolczykiem, koncepcja sędziowskiego kierownictwa postępowaniem sądowym wywodzi się z doktryny austriackiej jako podstawa reformy Kleina. Kierowanie przez sędziego postępowaniem miało być gwarantem ustalenia prawdy w procesie przy założeniu odejścia od zasady kontryktoryjności na rzecz umiarkowanej odmiany zasady śledczej²¹.

W teorii polskiego procesu cywilnego pojęcie sędziowskiego kierownictwa postępowaniem cywilnym było znane od czasów dwudziestolecia międzywojennego. Różnie jednak ono było rozumiane. W późniejszym czasie pojęcie to praktycznie zanikło.

Powszechnie doktryna wyróżniała sędziowskie kierownictwo formalne i materialne postępowaniem. Według koncepcji J.J. Litauera kierownictwo formalne obejmuje niejako organizacyjną stronę procesu, przy czym zasadniczo ograniczone jest ono do czynności związanych z posiedzeniami i rozprawą, to jest otwierania, prowadzenia, zamykania posiedzenia i rozprawy, udzielania i odbierania głosu, oznaczania kolejności przesłuchania świadków, odbierania przysięgi od świadka, zwalniania świadków, nakłaniania do ugody, niedopuszczania do rozwlekłości przez nadużycie głosu, ogłaszania orzeczeń. Kierownictwo materialne polega na tym, że przewodniczący ma dbać o to, aby roz-

²¹ Zob. analizę B. Karolczyka, *Koncentracja...*, s. 96.

prawa wszechstronnie wyświeiliła punkty sporne i aby ją ukończyć bez zbytniego odraczania. J.J. Litauer wyróżnił również zarządzenia przygotowawcze przewodniczącego związane z zasadą koncentracji procesu. Inaczej rzecz ujmując, kierownictwo materialne odbywa się na rozprawie i dotyczy samej sprawy, natomiast kierownictwo formalne obejmuje tzw. policję posiedzenia i kierowanie rozprawą²². J.J. Litauer słusznie przy tym wskazał, że te same decyzje procesowe mogą być wyrazem zarówno kierownictwa formalnego, jak i materialnego²³. Jeśli przewodniczący uchylił np. pytanie kierowane do świadka z uwagi na to, że nie zmierzało ono do wyjaśnienia istotnych okoliczności sprawy, to sama czynność procesowa uchylająca powinna być zaliczona do kierownictwa formalnego, natomiast podstawa czy też przyczyna tej czynności pozostaje już w sferze kierownictwa materialnego. Podobnie ujmował przedstawioną problematykę L. Peiper, który wprost postulował rozszerzenie zasady śledczej, wskazując, że brak inicjatywy strony w dążeniu do wykrycia prawdy musi zastąpić, względnie uzupełnić, kierownictwo sędziego wyposażonego w odpowiednią władzę. Zdaniem tego autora ustawowe rozszerzenie uprawnień sędziego procesowego jest wynikiem, a zarazem i postulatem swobodnej oceny dowodów, przy której sędzia angażuje też swoje sumienie²⁴.

Przedstawione stanowiska łączyły zatem sędziowskie kierownictwo postępowaniem przede wszystkim z etapem gromadzenia materiału procesowego, przy czym obejmowało ono tak stronę formalną postępowania związaną z prowadzeniem posiedzenia (w tym rozprawy), jak i materialną związaną z przedmiotem samej sprawy. Sędziowskie kierownictwo od strony materialnej można było uznać zatem za narzędzie

²² J.J. Litauer, *Komentarz do procedury cywilnej. Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie sporne. Postępowanie zabezpieczające*, Warszawa 1933, s. 96, 129–130.

²³ J.J. Litauer, *Komentarz...*, s. 96.

²⁴ L. Peiper, *Komentarz do Kodeksu postępowania cywilnego (część pierwsza) i przepisów wprowadzających Kodeks postępowania cywilnego wraz z ustawami i rozporządzeniami dodatkowymi, tudzież z umowami międzynarodowymi*, Kraków 1934, s. 396, 523–524; na temat formalnego i materialnego sędziowskiego kierownictwa postępowaniem zob. także A. Bálatis, *O t. zw. materyalnym kierownictwie sędziowskim w procesie cywilnym*, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne” 1900/1, s. 412; E. Waśkowski, *System procesu cywilnego. I. Wstęp teoretyczny...*, s. 111; E. Wengerek, *Przyczyny i zakres...*, s. 44; W. Siedlecki, Z. Świeboda, *Postępowanie...*, s. 69; P. Ryłski, *Działanie sądu...*, s. 116–117.

uzupełniające zasady kontradyktoryjności, koncentracji materiału procesowego (skupienia materiału procesowego), a także dyspozycyjności²⁵.

Odmienne stanowisko zajmował E. Waśkowski, który twierdził, że sędziowskie kierownictwo dotyczy wyłącznie formalnej strony postępowania, natomiast stronę materialną (wewnętrzną) regulują zasady kontradyktoryjności i dyspozycyjności. Autor przypisywał sądowi zresztą w tym względzie rolę biernego arbitra²⁶.

M. Waligórski także wyróżniał sędziowskie materialne kierownictwo postępowaniem. Zdaniem tego autora przewodniczący przez zadawanie pytań i odbieranie wyjaśnień powinien dążyć do wyjaśnienia punktów spornych między stronami i uściślenia ich wzajemnych stanowisk. W ten sposób strony otrzymują wskazówkę co do tego, jakie fakty służą uzasadnieniu ich roszczeń²⁷.

M. Waligórski wskazał przy tym, że to na stronie spoczywa ciężar instruowania procesu przez dostarczanie organom procesowym tych wszystkich elementów, które są niezbędne do przychylenia się z ich strony do postawionych żądań. Chodziło o uzasadnienie żądania, polegające na konieczności przedstawienia organowi procesowemu materiału umożliwiającego przekonanie się o słuszności postawionego żądania, czyli na przytoczenia okoliczności uzasadniających żądanie (ciężar przytoczenia)²⁸. Ciężar ten był blisko związany z zasadą dyspozycji przez strony materiałem procesowym oznaczającą, że spod zakresu

²⁵ Zob. na ten temat także A. Thon, *Krytyka kodeksu postępowania cywilnego ze stanowiska teorii procesu i doświadczenia praktyki*, cz. I, *Postępowanie sporne*, Warszawa 1936, s. 85 oraz S. Gołąb, *Skupienie i przyspieszenie w procesie cywilnym*, „Głos Prawa” 1937/5–6, s. 233; J. Skąpski [w:] L. Peiper, *Komentarz do Kodeksu postępowania cywilnego*, cz. I, 1934, s. 523; M. Richter, *Kodeks postępowania cywilnego z przepisami wprowadzającymi oraz pokrewnymi ustawami i rozporządzeniami*, Warszawa 1933, s. 123–124.

²⁶ E. Waśkowski, *Podręcznik procesu cywilnego. 1. Ustrój sądów cywilnych. 2. Postępowanie sporne*, Wilno 1932, s. 82; E. Waśkowski, *System procesu cywilnego. 1. Wstęp teoretyczny...*, s. 109.

²⁷ M. Waligórski, *Polskie prawo procesowe cywilne. Dynamika procesu (Postępowanie)*, Warszawa 1947, s. 40–41; M. Waligórski, *Proces cywilny. Funkcja i struktura*, Warszawa 1947, s. 555.

²⁸ M. Waligórski, *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja...*, 1947, s. 173–174.

oceny organu procesowego uchyla się to wszystko, czego strony mu nie przedstawiły. W związku z tym sąd może precyzować bliżej treść spoczywającego na stronach ciężaru instruowania procesu, zlecając im uzupełnienie lub wyjaśnienie pewnych okoliczności, aby sprawa mogła być wszechstronnie wyświetlona. Ciężar przytoczenia stawał się jednocześnie nieaktualny w tych przypadkach, w których strony nie posiadały dyspozycji, gdyż sąd miał swobodę z urzędu poszukiwania potrzebnego materiału dowodowego, niezależnie od inicjatywy stron (np. występowanie interesu publicznego)²⁹. W rezultacie, zdaniem M. Waligórskiego, kierownicza funkcja sądu sprowadzała się do wzbudzania inicjatywny stron do instruowania sądu co do zakresu postępowania dowodowego.

W dalszych wywodach autor ten wskazał, że osiągnięcie celu procesu, czyli zapewnienie jego wyników, następuje w drodze podejmowania czynności procesowych pozostających ze sobą w pewnym związku organizacyjnym i porządku chronologicznym, a ich koordynacja określana była jako technika procesowa³⁰.

M. Waligórski wyróżniał czynności należące do zakresu kierowania procesem, czynności należące do zakresu zbierania materiału procesowego, czynności wchodzące w zakres opracowywania materiału procesowego oraz czynności wchodzące w zakres załatwiania procesu. Zdaniem tego autora kierownictwo procesem nie należało jedynie do organów procesowych, ale i do stron. Kierownictwo procesem sprawowane przez organy procesowe przejawiało się przez wydawanie zarządzeń, a przez strony – przez stawianie wniosków. Mogły one mieć charakter konstytutywny (np. udzielenie pełnomocnictwa, uzgodnienie osoby biegłego, a ze strony sądu – wyznaczenie biegłego lub sędziego), charakter normatywny, normujący sposób dokonywania pewnych czynności (np. oznaczenie trybu postępowania dla sędziów polubownych, wykluczenie w drodze umowy pewnych środków dowodowych, a ze strony organów procesowych np. oznaczenie porządku przesłuchania świadków) albo charakter czynności umarzających prawo (np. cofnięcie pozwu). Czynności kierownicze organów procesowych ograniczały się do zarządzeń regu-

²⁹ M. Waligórski, *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja...*, 1947, s. 175–182.

³⁰ M. Waligórski, *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja...*, 1947, s. 554–555.

lujących bieg i sposób załatwienia procesu. Mogły one dotyczyć tylko samego biegu procesu albo też istoty procesu (np. odrzucenie pozwu)³¹.

M. Waligórski nie wskazywał na czynności organów procesowych w ramach zbierania materiału dowodowego, określając, że są one typowymi czynnościami stron, a wyjątkowo innych osób, np. świadków, a polegającymi przede wszystkim na przytaczaniu twierdzeń odnoszących się do faktów³². Znacząca rola była natomiast przypisywana organom procesowym w ramach czynności polegających na opracowaniu materiału procesowego. Chodziło tu jednak przede wszystkim o kontakt z materiałem dowodowym (przesłuchanie świadka, oględziny dokumentu) oraz o jego porządkowanie, roztaczanie nad nim pieczy. Czynnościami pomocniczymi były utrwalanie wyników procesu oraz notyfikowanie poszczególnych czynności procesowych innym osobom, np. w formie wezwań lub zawiadomień³³. Z kolei czynności procesowe wchodzące w zakres załatwiania procesu wyrażały się w oświadczeniach woli organów procesowych kończących proces bez załatwienia istoty sprawy bądź z załatwieniem istoty sprawy³⁴.

W okresie po nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego ustawą z lipca 1950 r., a następnie po wejściu w życie Kodeksu postępowania cywilnego z 1964 r., jak wskazuje A. Łazarska, pojęcie sędziowskiego kierownictwa postępowaniem praktyczne zanikło bądź zostało sprowadzone do kierownictwa formalnego polegającego na podejmowaniu czysto technicznych czynności³⁵.

Kierownictwo materialne zaczęło odzyskiwać stopniowo należną mu rangę od momentu kolejnych nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego zapoczątkowanych w 1996 r., na co słusznie zwróciła uwagę A. Ła-

³¹ M. Waligórski, *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja...*, 1947, s. 555–557.

³² M. Waligórski, *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja...*, 1947, s. 557–558.

³³ M. Waligórski, *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja...*, 1947, s. 559–560.

³⁴ M. Waligórski, *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja...*, 1947, s. 560–561.

³⁵ A. Łazarska, *Sędziowskie kierownictwo postępowaniem cywilnym przed sądem...*, s. 32–34.

zarska³⁶. Autorka doszła do trafnego wniosku, że celem sędziowskiego kierownictwa materialnego powinno być doprowadzenie do wydania sprawiedliwego orzeczenia. Obejmuje to czynności związane z przygotowaniem oraz weryfikacją i ewentualnie uzupełnieniem materiału procesowego (tak w sferze faktycznej, jak i dowodowej) według prawa materialnego³⁷. Według innych wypowiedzi przedstawicieli doktryny kierownictwo materialne ma na celu doprowadzenie do rozstrzygnięcia odpowiadającego rzeczywistemu stanowi rzeczy, co jest zasadniczym celem postępowania cywilnego³⁸. Takie rozumienie pojęcia materialnego kierownictwa postępowaniem najbardziej odpowiada aktualnym poglądom na temat celu procesu cywilnego. Skoro bowiem zasadniczym celem procesu cywilnego jest ustalenie prawdy i wydanie zgodnego z prawem rozstrzygnięcia, to rolą sędziego (sądu) jest czuwanie nad pełną prezentacją twierdzeń stron o stanie faktycznym, a także nad gromadzeniem i przetwarzaniem materiału dowodowego służącemu potwierdzeniu bądź zaprzeczeniu tym twierdzeniom³⁹.

Reasumując, można zatem sformułować wniosek, że sędziowskie kierownictwo postępowaniem dowodowym to zespół czynności, tak o charakterze materialnym, jak i formalnym, podejmowanych przez sędziego (przez wydawanie właściwych zarządzeń) lub sąd (przez wydawanie określonych orzeczeń) mających na celu zaktywizowanie stron do przedstawienia kompletnych twierdzeń o faktach i zgłoszenia dowodów na ich potwierdzenie, jak również dokonanie selekcji tego materiału procesowego pod kątem jego istotności dla rozstrzygnięcia sporu, ewentualne uzupełnienie podstawy faktycznej rozstrzygnięcia i przeprowadzenie dowodów, w tym *ex officio*.

³⁶ Zob. na ten temat analizę przeprowadzoną przez A. Łazarską, *Sędziowskie kierownictwo postępowaniem cywilnym przed sądem...*, s. 35–41 oraz 65.

³⁷ A. Łazarska, *Sędziowskie kierownictwo postępowaniem cywilnym przed sądem...*, s. 85–86.

³⁸ W. Siedlecki, Z. Świeboda, *Postępowanie...*, s. 65; P. Ryłski, *Działanie sądu...*, s. 113.

³⁹ Zob. na ten temat także T. Wiśniewski, *Przebieg procesu cywilnego*, 2009, s. 33; A. Łazarska, *Sędziowskie kierownictwo postępowaniem cywilnym przed sądem...*, s. 85–86.

2. Sędziowskie kierownictwo postępowaniem dowodowym jako zasada procesu cywilnego

2.1. Uwagi wprowadzające

Jak już wyżej wskazano, współpraca stron i sądu w zakresie ustalenia podstawy faktycznej rozstrzygnięcia może przebiegać według różnych modeli.

Problem ze znalezieniem właściwego schematu tej współpracy wynika ze ścierania się niejako dwóch ogólnych celów, jakie powinny przyświecać procesowi cywilnemu. Z jednej strony oczywiste jest, że proces cywilny powinien doprowadzić do wykrycia prawdy i sprawiedliwego rozstrzygnięcia sporu. Z drugiej strony nawet najlepsze rozstrzygnięcie sporu traci na znaczeniu dla stron, jeśli następuje po wielu latach uciążliwego postępowania. Drugim zatem celem procesu cywilnego jest jego sprawny przebieg. Idealny model postępowania w sprawach cywilnych to zatem taki, który zapewnia sprawne ustalenie prawdy i sprawiedliwe rozstrzygnięcie sprawy.

Jak to trafnie określił F. Klein, urzeczywistnienie celu procesu cywilnego wymaga spełnienia trzech warunków: 1) funkcją postępowania ma być ustalenie prawdziwego stanu faktycznego, 2) rozstrzyganie sporów ze względu na związane z nimi koszty społeczne (stan niepewności, blokada kapitału) powinno następować sprawnie, czyli bez opóźnień (postulat szybkości postępowania), 3) proces powinien być zorganizowany tak, aby minimalizować koszty z nim związane⁴⁰.

Z kolei według Zasady nr 1 pkt 1 rekomendacji Komitetu Ministrów Rady Europy nr R (84) 5 z 28.02.1984 r. w sprawie zasad postępowania cywilnego, określonej w celu zwiększenia efektywności funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości, postępowanie cywilne powinno trwać

⁴⁰ F. Klein, *Pro futuro: Betrachtungen über Probleme der Civilproceßreform in Österreich*, Leipzig-Wien 1891, s. 72; por. także B. Karolczyk, *Koncentracja...*, s. 64 i n. oraz przytoczona tam bogata literatura.